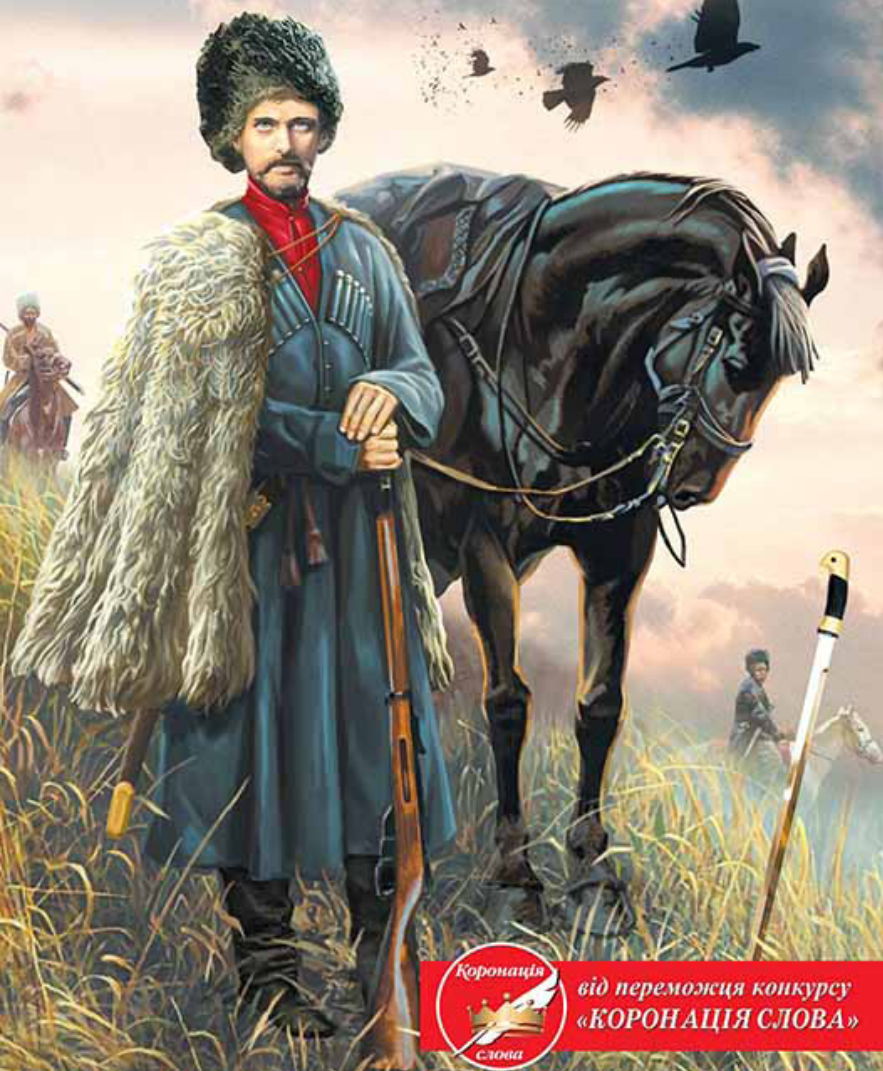

Віктор Вальд

ОТАМАН

від переможця конкурсу
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»

Віктор Вальд

ОТАМАН

Роман

ХАРКІВ КЛУБ
2020 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
В16

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Євген Вдовиченко*

ISBN 978-617-12-8285-8 (PDF)

© Михайлов В., 2020
© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2020
© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2020

Ніщо так не пояснює сьогодення, як знання минулого.

Полібій

Ми плакали на цвинтарі, безсилі,
А скрізь жовтіли на землі
Потоптані знамена милі
І наші зламані шаблі.

І сотні нас з чужинцем побратались,
Втекли від нас в ворожий стан
І разом з ворогом знущались
З кривавих наших сліз і ран.

Свої — серця нам виривали,
Чужі — тесали нам хрести,
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря іти.

Олександр Олесь. 1908 рік

Дельта річки Кубань. Серпень 1904 року

Наприкінці серпня вода смарагдова — з усіма притаманними цьому коштовному каменю відтінками. Весло занурювалося в насичену чернь зелені, а піднімалося в яскравих спалахах ніжно-салатового кольору. І на сірій лопаті весла осідали дивовижні малахітові візерунки з безліччю зеленних мікроорганізмів, липкою ряскою й частинками водоростей.

— Туди! — кивнув отаман.

— Туди? — засумнівався весляр і похитав головою.

Та, помітивши, як межі очі отамана почала насуватися зморшка, усміхнувся з провинною.

— Давненько в дідів не був. Забувсь. Пробач, отамане. Ех-ма!

Піднявши над зеленим килимом мертвододя праве весло і рвонувши опущеним лівим, весляр уткнув тупий ніс плоскодонки в стіну височенного зеленого очерету і проломив двосаженний¹ заслін.

— Тепер, Федоре, тільки на гілці.

— Це точно пам'ятаю, отамане.

Федір поклав весла на дно, обережно став на обидві ноги і, поплювавши на широкі долоні, прийняв від отамана довгу міцну жердину. Промацавши дно тією «гілкою» і переконавшись в його щільності, Федір задоволено кивнув.

— Тепер точно пам'ятаю. Все пам'ятаю!

І праворуч, і ліворуч стіною стояв усе той же вічний очерет, а над головою сплели гілки все ті ж вікові верби й дуби. Нічого не змінилося в цьому зеленному будинку цього зеленого світу.

Як і торік, як і десяток років тому, як і сотні років до цього поділялася могутня Кубань на річища, протоки, ерики, конки. Петляла й тихо омивала численні острови своєї дельти,

¹ 1 сажень — 3 аршини — 7 футів — 2,1336 метра — 213,36 сантиметра. (Тут і далі прим. авт.)

заростаючи тванню і ряскою. У тій лінощі поважно бродили довгоногі чаплі, неквапно витягували з повитої парою води розніжених жаб і розімлілу рибну дрібноту. То тут, то там надводний зелений килим розривали гігантські хвости сома або осетра. І до того річкового ополонку відразу поспішали птиці-рибалочки, щоб устигнути вхопити оглушену тим гігантом верховодку або й щось крупніше. Але ті рани на воді швидко затагувалися зеленню, і птахам знову доводилося очікувати жахливого сплеску в цьому царстві тиші та безтурботності. І триватиме так, доки сонце не сяде за море, затагуючи за собою задуху й спеку. І тоді плавні величезної річкової дельти оживуть треллю, свистом, шипінням, рохканням, гарчанням і ще безліччю інших звуків, що їхню природу може зрозуміти лише вухо досвідченого мисливця.

— Чуеш, Федоре?

8

— Аякже, отамане.

— А ти, Миколо? — звернувся отаман до міцного юнака, який жваво оглядав природне диво кубанських плавнів.

— Як не чути? Зі світанку крихти в роті не було. Не тільки димок чую, а й юху добру з сомовим салом і розварною осетриною.

— Казка, а не життя! Ех-ма-а-а! — у захваті протягнув Федір. — Ні тобі баби сварливої, ні діточок сопливих, ні роботи до сьомого поту, ні... Йй же богу, тут залишуся. А чи на війну з японцем податися? Га, отамане?

— Дурень ти, Федоре, — твердо сказав отаман, та, згадуючи війну з турком, щасливо всміхнувся: — А все ж... Ти — в стройовому розряді. Потрібен будеш — підеш. А тим часом за дітками своїми дивись.

Розряд — то устрій не тільки Кубанського війська, але й самого життя козака. А життя козака таке — то сій, то до війська йди. Малий — учись у батька та сусідів. Допмагай по господарству, але не забувай, що ти народжений козаком. Готуйся змалечку. І, коли сповниться двадцять рочків, запишуть до війська — у підготовчий розряд. А за рік бери зброю та сідай на коня. Бо прийшов твій час бути в стройовому розряді. І так

до тридцяти трьох років. До того віку козак і тілом, і розумом, і спритністю найсильніший. А далі від тридцяти трьох до тридцяти восьми — запасний розряд. То козаки з досвідом життєвим і військовим. Та й у тілі такі, щоб кожної миті на коня вскочить і в похід рушить. І наймудріші — старші тридцяти восьми років, що у відставному розряді повністю відслужили, та якщо буде потреба, то по хатах не всидять. Бо військо Кубанське — брати-козаки. А ще похід, війна, гарматні постріли, гарячі кулі... Оце і є козацьке життя. А інше... то очікування того, задля чого козак народжується.

Молодий козак скривився, згадуючи трьох маленьких дочок, але зараз посерйознішав, замислившись про щось важливе.

— Як думаєш, отамане, мій Воронко стане на джигітовку? — перебираючи «гілку», запитав Федір.

— Кульгає собі на праву передню?

— На неї, рідну, — зітхнув той.

— Воронко — добрий кінь. Один із найкращих у станиці. Кінь — що людина! І хвороби в нього ті ж, що й у людини. Час потрібен. Ні. Не стане на джигітовку. Не встигне... Сам знаєш.

— Знаю, — знову зітхнув Федір. — Ось і він — острівець пам'ятний. Як же я той прохід не вгледів? І двадцяти років не минуло, як тут комариків кровиночкою власною годував до їхньої відрижки. Дякую, отамане, що взяв із собою пам'ять провітрити. Тут на землю й станемо...

Плоскодонка м'яко наїхала на високу траву. Федір спритно зіскочив і легко витягнув човник на твердь. Отаман відразу кинув у його руки два полотняні вузли.

— У таку спеку... — зітхнув Федір.

— Сам знаєш. Це важливо, — суворо сказав отаман, ступаючи величезними голими ступнями на шовк трави.

У таку спеку та в такій глушині чудовезно було плисти в човні по воді в самих лише статутних кальсонах війська Кубанського, які затвердив ще батечко нині владущого Миколи II. Приємно було, коли бризки від весел падали на оголені широкі груди і, змішавшись із потом, стікали струмочками, випрямляючи завитки волосся. Приємно було зачерпнути широкою,

як лопата, долонею води за бортом і хлюпнути в обличчя й на ті ж таки груди. Але серпневе цвітіння води неодмінно залишило б зелені сліди у волоссі й у зморшках, і довелося б довго відмиватися. Адже не з'явиться отаман на очі людські водняником зеленим. Та й у кальсонах не з'явиться.

І Федір не з'явиться. Хоча ще й молодий, немає і тридцяти років, та козак він справний. На джигітовці перший! Від того вміння й однострій у нього особливий! Загалом як у всіх козаків Кубанського війська. До того ж статутний, як і веле-но його імператорською величністю Олександром III ще до останньої війни з турком, коли сиділи на горі Шипка й мало не взяли Стамбул.

Не поспішаючи, із задоволенням одягається в мундир Федір. Той мундир ще батько його справляв.

Мундир, кінь, зброя і амуніція — це все і є козака «справа». Це все за свої гроші повинен мати козак, вирушаючи на цареву службу. Навіть багаті козаки «справляли» синів ще задовго до служби. Усе те, що з'являлося у майбутнього козака, вказувало йому — ти козак! Ти чоловік! І головне — ти воїн! І наставляв той день у кожного молодого козака, коли батько ставив сина у стійку струнко, хрестив і казав йому: «Ну ось, синку, я тебе оженив і справив! Тепер живи своїм розумом, бо я більше перед Богом за тебе не відповідаю».

Усміхається Федір, одягаючись у формені шаровари прямого крою з малиновим кантом, у бешмет¹ на випуск і вже бувалу черкеску з газирями², по п'ятнадцять з кожного боку грудей. І весь той одяг чорного кольору, на якому особливо виразно помітні накладки на газирі, набірний ремінець, який стягує черкеску, годинник з ланцюжком і нагрудний знак у формі горна. І все це зі срібла. І все це — нагороди за джигітовку!

Залишилося поправити на голові кубанку³ з малиновим верхом, розглядити малинові погони з трьома срібними смуж-

¹ Сорочка зі сторчовим коміром.

² Нашитий патронташ.

³ Укорочена папах.

ками старшого урядника¹ та для впевненості потоптати м'якими шкіряними чоботами з набірними закаблуками.

У такий самісінький чорний мундир убрався й отаман. Ось тільки в його чорної черкески відвороти на рукавах з червоного шовку та бешмет із того ж матеріалу. Та до тих-таки срібних нагород буремної юності й молодості — срібні погони осавула. А на грудях велика срібна медаль, на якій вказано, що він, Дмитро Пантелійович Кряж, є отаманом станиці Полтавської². А отже, повага до нього особлива, старшинська!

Та насправді всього того й не потрібно — досить мигцем поглянути на його вольове обличчя з широкими вилицями, орлиним носом і пронизливими очима, оцінити пишність і доглянутість чорних із сивиною вусів, замилюватися гордою посадкою голови — і одразу зрозуміло: отаман!

Федору далеко до гордої краси отамана. І обличчям простиий, і зростом не вийшов. Не помітиш такого відразу серед інших. А в строю тим паче. Та придивившись, можеш довго дивуватися тому, як м'яко й безшумно рухається цей козак. Які економні його рухи і як він ощадливо використовує свою силу, залежно від обставин і потреби. Та ще й усе встигає, усе робить точно та швидко. Не те що незграбний Микола.

На Миколі ніби й така ж черкеска, і кубанка на голові правильно заламана, але не сидить на ньому однострій кубанський. Не в діда, отамана Гурія Рябовола зі станиці Дінської, пішов, а в батька — станичного писаря. Посада писаря важлива й потрібна, але не козака. Не в пошані те — з папірцями нюхатись. Хай як бився отаман Рябовіл, а з сина свого Степана козака не вибив. Купу дітей Степко вистругав, а шашкою і лозини на скоку не зріже. Такий і старший його син — Микола. Як то кажуть, яблуко від яблуні. Від шашки відвер-

¹ У сучасній армії відповідає званню старшого сержанта.

² Станиця в Краснодарському краї. Засноване 1794 року Полтавське курінне селище є одним із перших сорока поселень чорноморських козаків на Кубані. Назву перенесено з однойменного куреня Запорозької Січі, названого у свою чергу на честь міста Полтава.

нувся й за перо взявся. Вчителює в рідній станиці. Спектаклі ставить! Чорт б його...

Так скаржився Дмитрові Пантелійовичу старий другака Гурій щоразу при зустрічі.

Але чого душею кривити? Уся станиця Дінська, та й сусіди на те подивитися збігалися і з'їжджалися. Бачив ті спектаклі й отаман Кряж. Спритно Микола і його дружки-вчителі, що з самої Полтави на Кубань прибули, сценки зі славного запорозького життя ставили. Особливо кумедно було дивитись, як суддя Чорноморського козачого війська Антон Головатий із царицею Катериною у kota-мишки грає. Імператриця — баба з міцним розумом, точно як у козачки. Але й Головатий не з простого тіста зліплений! Катька з Грицьком Нечесою¹ обізвали військо Чорноморським, а все ж залишилося воно вольним Запорозьким! Таким і прибуло на кубанські землі з грамотою імператриці, яку Головатий видряпав у коронованої мишки.

12

За ті сценки жандарми і око своє служиве поклали на вчителів з серця України. Подейкували, що через політику втік цей десяток молодих українських інтелігентів на чолі з Семеном Петлюрою, і влаштувалися вони спочатку в станиці Смоленській. Звідти по всій Кубані вчителювати пішли. З науками, піснями, танцями, виставами і прокламаціями. Адже Кубань — не Росія. І навіть не Малоросія, як царизм Україну охрестив. На Кубані воля! На Кубані дух запорозький! На Кубані порядки, як на Січі-матінці в славному старовину!

Але на Кубані і жандарми, і поліція... Головного з тих розумників — Петлюру в стоси взяли. Витрусили з його екатеринодарської найманої квартири купи антиурядових листівок і цілу типографію. І пішов би той Семен Петлюра до сибірської каторги. Але кубанські козаки — які завжди про Україну казали: «У нас, в Україні!» — не дадуть москалям своїх образити. У березні 1904 року на зібранні козаками

---

¹ Козак Кушевського куреня Грицько Нечеса, він же — ясновельможний князь Григорій Потьомкін, який з політичних міркувань і з екстравагантності записався в січовики у 1772 році.